

1. Raportul filosofic dintre cuvânt și tăcere

În privința tăcerii ca filosofie trebuie să spunem, dintru început, că îl vom dezamăgi pe cititor. Nu numai filosoful ci și simțul comun tinde să creadă și să afirme instinctiv că filosofia este suprema cunoaștere și înțelepciune și, prin urmare, tăcerea ca și cunoaștere trebuie să fie mai ales un adânc filosofic. La prima interpelare, omul își zice: dacă tăcerea poate mijloci o cunoaștere atunci adâncul acesteia trebuie să fie filosofic, căci filosofia e adâncul cunoașterii. Aparență, iluzie, naivitate! Tăcerea ține de fapt mult mai mult de artă și de teologie decât de filosofie.

Filosofia este nu numai mișcarea, frământarea și dinamica minții ci și zarva ei. Condiția filosofiei nu este atât aflarea cât căutarea, nu răspunsul cât întrebarea, nu certitudinea cât frământarea. În acest fel, putem spune că filosofia este prin excelență guralivă. Nu există filosofie modestă; a filosoferi înseamnă în general a agita, a face gălăgie, a interpela, a dezvălui și răscoli rosturile lumii și ale ființei. Filosofia nu construiește, nu odihnește; ea interpelează, frământă, tulbură și agită. Niciodată filosofia nu va zidi, nu va odihni pe cineva și nici nu va oferi un răspuns. Ea poate numai să pună întrebări ființei, lumii și existenței; răspunsul la întrebările asupra ființei nu este însă filosofic ci artistic sau teologic. Filosofia este în general întrebare; ea nu poate fi afirmare, căci nu poate fi răspuns. Artă și teologia sunt răspunsuri și, de aceea, sunt afirmare și sunt ființă. Este cu totul relevant, în acest sens, faptul că însuși M. Heidegger a considerat poezia superioară filosofiei.

Tăcerea nu este atât întrebare a ființei cât simțire și trăire a ei. De fapt, ființa nu se întreabă și nu se discută ci se afirmă și se trăiește; de aceea tăcerea este „idee”, adică afirmarea ființei și nu filosofie, discutarea ființei: „*Muzica e rebelă, / tăcerea e o idee*” (Octavio Paz, *Lectură din John Cage*).

Drumul de la cuvânt la tăcere este mai lung decât cel de la tăcere la cuvânt: pentru că este mai greu drumul la înțelegere decât drumul la exprimare. De aceea, ni se par mai consistente tăcerea artistică și cea teologică decât cea filosofică. Ca ființă, tăcerea se concretizează într-un conținut artistic, filosofic sau teologic. După ce am conștientizat conținutul ei artistic și îl întrezărim pe cel filosofic, se impune deja o comparație între cele trei conținuturi și anume: cea mai deplină și mai înaltă încorporare a tăcerii este tăcerea teologică, urmată apoi de cea artistică și (stupoare!) abia la urmă de cea filosofică. Contrar aparențelor, chiar mult pomenita sentință „*Tăcerea e de aur!*” are de fapt mai degrabă un conținut artistic decât filosofic. Căci nu se promite în ea o profunzime, o înțelegere, o înțelepciune, o adâncime ființială, o transfigurare sau un sublim ci mai degrabă o comoditate, evitarea unor primejdii, un ambient mai sigur și mai plăcut.

Andrei Pleșu spunea despre ateism că este „*gândul ne-dus până la capăt*”. Noi spunem că ateismul este gândul strâmbat la capăt iar filosofia este gândul ne-dus până la capăt; căci ea este gândirea întreruptă, gândirea suficientă, cantonată, limitată și mulțumită cu puținul. În fața ființei gândul se află în fața Absolutului, de aceea simțirea, uimirea și experiența Ființei nu pot fi decât adorarea ei. A experimenta, a înțelege și a afirma Ființa înseamnă a o adora. Orice altă atitudine este greșită, căci ar însemna neînțelegerea absolutului Ființei.

Filosofia este însă cugetarea prin îndrăzneală; a cugeta filosofic înseamnă a cuteza. Nu există filosofare smerită; orice filosofie și filosofare este o ambiționare în fața Ființei. Dar, tocmai de aceea, ființa îi rămâne închisă și filosofia nu va putea intra în ea. Căci ființa, ca și iubirea, nu se deschide decât iubirii și smereniei. După cum știm însă, filosofia poate fi cel mult uimire în fața ființei; dacă ar merge până la capăt ar ajunge la adorare, dar aceasta ar însemna desigur să se transforme în teologie. Ființa nu este teorie, filosofia este numai teorie; a afirma ființa înseamnă însă nu a vorbi despre ființă ci a fi, a trăi într-o ființă, a mânca ființa. Pentru filosofie, ființa este o posibilitate; pentru artă și pentru teologie ea este o certitudine și un imperativ. În felul acesta însă, filosofia rămâne pe lângă ființă sau străină ființei: teorie și discuție *despre* ființă, nu *întru* ființă. Ea este privirea „obiectivă” asupra ființei, adică dinafara ei: ca o apreciere a iubirii dinafara iubirii.

În drumul ei spre ființă, filosofia este minată de o serie de ispite și riscuri. Enumerăm aici numai câteva, pentru a conștientiza fragilitatea, relativitatea și chiar improprietatea filosofiei ca drum spre ființă.

Filosofia stă astfel sub riscul de a aluneca în *panteism*, adică de a afirma un sens mecanic al ființei și existenței, ca o curgere, ca o confuzie între material și spiritual, în care amândouă devin improprii și ininteligibile.

Foarte apropiată este ispita *ciclicității*, care-i induce gânditorului ideea că fenomenalul este aparență și non-valoare, întrucât universul natural este etern și suficient sieși și se rezolvă în sine însuși, indiferent de evenimentele ce se consumă în el, a căror suferință sau bucurie produsă n-au valoare întrucât sunt simple accidente ale ființei.

Filosoful este pândit de ispita suficienței sau a *umanismului absolut*, aceea de a crede că omul este suficiența ființei, că el este „*măsura tuturor lucrurilor*”, că

toată cunoașterea și ființa este numai ceea ce poate omul. Filosoful confundă cunoașterea cu îndrăzneala și i se pare că dacă el nu este măsura cunoașterii atunci n-are acces la cunoașterea totală.

Gândirea filosofică este asaltată mereu de ispita *raționalistă* sau intelectualistă, aceea de a crede că existența și ființa pot fi cunoscute, descrise și prinse în concepte, că rațiunea este capabilă de a cuprinde orice; prin aceasta, speculația este modul propriu și inevitabil de cunoaștere al filosofiei, care este obligată de fapt să raționalizeze totul.

Cea mai izbitoare și mai riscantă dintre ispitele inevitabile filosofiei și filosofului este însă ispita *luciferică*, din care unii, precum L. Blaga, credeau că pot face un titlu de glorie pentru filosofie. Luciferismul nu este însă șansă a cunoașterii ci naivitate și ieșire din fire; căci firea îi arată omului limpede măsura sa. Filosoful pendulează permanent între angelic și demonic, neglijând iresponsabil faptul că umanul se dovedește nu absolut ci capabil de absolut, „*capax infiniti*”. Filosofului i se pare că are șansă la cunoaștere și ființă numai dacă se pretinde el însuși măsură a universului, a cunoașterii și a ființei. A face filosofie înseamnă a cuteza; filosofia este îndrăzneala asupra cunoașterii și ființei. Ființa însă – ca și iubirea - nu se deschide cutezanței ci iubirii. Iubirea este adorare și slujire, dar slujirea cunoașterii și adorarea ființei nu se mai numește filosofie ci teologie. Teologia dovedește că unicul mod autentic de cunoaștere este umilința, adică evlavia. În acest punct, s-ar putea spune că filosofia nu este altceva decât desacralizarea cugetării și simțirii umane.

Am făcut aceste considerații asupra filosofiei ca mod specific de cunoaștere pentru că suntem convinși că mulți oameni – de la cei mai simpli până la cei mai învățați și mai complicați – își închipuie că filosofia este, dacă nu

absolutul cunoașterii, în orice caz un mod și un drum eminent al cunoașterii și ființei. Nouă, dimpotrivă, filosofia ne apare drept modul cel mai deficitar, mai impropriu și mai riscant de cugetare și simțire. Nu facem aici un rechizitoriu filosofiei – deși ar merita – ci precizăm numai locul ei față de artă și teologie întrucât, în confuziile și smintelile lumii apocaliptice de azi, această precizare ne apare drept o obligație.

Fără îndoială că tăcerea filosofică nu poate fi altfel decât cugetarea filosofică; ea trebuie să aibă specificul, valorile și limitele acesteia. Raportul filosofic dintre cuvânt și tăcere este marcat și el de aceste date.

Filosofia este și cugetătoare dar și vorbitoare; de aceea, ea poate evidenția valoarea și **avantajele cuvântului** filosofic. În măsura în care conține persoana, cuvântul e purtător de cunoaștere și de ființă. Persoana este nu numai cugetătoare ci și vorbitoare și e vorbitoare pentru că el, cuvântul, are capacitatea reală de a împărtăși persoana: „*Cuvântul de iubire e persoana însăși în actul de dăruire a sa alteia, sau în necesitatea de dăruire, căci numai aceasta deschide poarta altei persoane, sau o actualizează și pe aceea ca persoană cuvântătoare sau dăruitoare*”¹.

Filosofia vede o legătură strânsă între cuvânt și ființă. Ea proclamă cuvântul ca fiind „*acel ceva ce ține un lucru în ființa sa*” (M. Heidegger, *Unterwegs zur Sprache: Pe drumul spre vorbire*). Căci cuvântul se dovedește într-adevăr modul cel mai explicit al comuniunii; față de el, tăcerea apare ca modul implicit al oricărei comuniuni. Capacitatea cuvântului de a preciza și specifica sensul este paradoxală: este forța și slăbiciunea, meritul și defecțiunea,

¹ Dumitru Stăniloae, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1992, p. 118

viața și moartea lui în același timp. Precizând, cuvântul limpezește și concretizează relația sau comuniunea; dar această precizare înseamnă în același timp - fatalmente - și limitare. Este adevărat că, în intenția și menirea lui, cuvântul vrea să fie comuniune nelimitată: „*Prin cuvânt vreau să cuprind toate și să le comunic altuia, dar nu le epuizez pe ele, nici pe mine, ca dovadă că rămân toate, că rămân și eu, și că rămâne și cel căruia mă comunic și cel căruia le comunic, dar rămânem uniți între noi și cu ele*”.² Intenția cuvântului este comuniunea nesfârșită, atotcuprinzătoare, eternă, inepuizabilă. Dar el este fatalmente limitat și încadrat iar puterea lui dănuiește numai dacă se statornicește, ca într-un ciment, într-o tăcere semnificativă: cuvintele apar ca și cărămizi care constituie clădirea dar cimentul sau mortarul care le leagă într-o forță neclintită este tăcerea.

Cuvântul are meritul că scoate persoana din izolare și o leagă de celelalte. El evidențiază și promovează astfel deschiderea, relația, responsabilitatea, iubirea și comuniunea. Fără cuvânt, relația și mai ales responsabilitatea persoanelor nu este explicită. Cuvântul vrea să stabilească între ele nu o simplă relație ci o comuniune deplină, adică responsabilitatea reciprocă a iubirii: „*Cuvintele au rostul să actualizeze acordul, armonia, unitatea la care sunt chemate persoanele pentru care sunt acestea*”.³ Nu trebuie uitat însă că acest cuvânt care deschide, relaționează și unește persoanele este în primul rând nu cuvântul sonor ci cuvântul mut, gândul. Cuvântul sonor are meritul unor asemenea acțiuni dar el este totdeauna precedat și urmat de cuvântul mut, de tăcerea semnificativă și comunicativă. Orice comuniune a

² *Ibidem*, p. 121

³ *Ibidem*, p. 117

cuvântului sonor este precedată de intenția și planul cuvântului mut, al tăcerii-forță, tăcerii-spirit, tăcerii-idee. De asemenea, comuniunea cuvântului sonor este desăvârșită de către cuvântul mut, de către tăcerea comunicativă care se constituie într-o direcționare și o garantare pe termen lung a celor făgăduite de cuvântul sonor. Cuvântul sonor poate oferi un acord, o unire și o armonie a sufletelor dar el n-are consistență și putere dacă nu e ancorat, dacă nu e înfipt în pământul adânc al tăcerii pline de sens. Totdeauna rădăcinile unui cuvânt puternic sunt adânc înfipte în pământul tăcerii aceluiași sens care-l germinează și-l crește. De altfel, pământul tăcerii este necesar cuvântului comuniunii nu numai pentru a-l naște și crește, ci permanent: pur și simplu pentru a-i asigura simpla existență. Chiar ajuns la maturitate, cuvântul se veștejește și moare, își pierde sensul și puterea dacă e smuls din pământul tăcerii semnificative în care s-a născut și a trăit.

Cuvântul are marele merit că deschide persoana și-i arată necesitatea ființială de a comunica organic și total cu celelalte persoane, ca mod de ființare imperativ și deplin. Cuvântul responsabilizează persoana, o face să fie nu numai iubire implicită ci și iubire explicită. Se poate spune că verbul luminează ființa și sensul persoanei, în măsura în care el arată „*trebuința fiecărei persoane de iubirea celeilalte ca de un sprijin al existenței ei*”.⁴ Cuvântul este nu numai o întrebare și un răspuns conceptual ci este o interpelare și un răspuns ființial, vital, organic, existențial și universal. Cuvântul dezvăluie și promovează caracterul personal al ființei, impunând nevoia de persoană ca unic mod autentic de ființare.

⁴ *Ibidem*, p. 118

Dar niciun moment nu trebuie să scăpăm din vedere că tot acest caracter personal, această comuniune și acest sens ni le dezvăluie nu cuvântul ca sonoritate ci cuvântul ca sens, ca înțeles. Or, aici cuvântul sonor se identifică cu cuvântul mut; sonoritatea se identifică cu tăcerea în măsura în care amândouă sunt sens și comuniune.

Această identificare pare să reprezinte relația cuvânt-tăcere ca o complementaritate, sau mai degrabă ca o **dialectică**. Întâlnirea, comunul și totodată dialectica celor două se constituie din faptul că filosofia este în primul rând gând, adică cuvântul mut. Orice afirmație filosofică este întâi tăcere, adică cuvânt mut; după aceea devine cuvânt exteriorizat, care și el este urmat sau se întoarce în tăcere: „*asta suntem cu toții: niște glasuri ale limbii, poetizând o clipă, spre a ne cufunda apoi în tăcerea ei*”.⁵ Atât cuvântul mut cât și cel sonor sunt gând; în acest fel, tăcerea cuvântului mut și elocvența cuvântului sonor nu sunt altceva decât metamorfozele sau avatarurile gândului. Gândul înseamnă posibilitatea sau zarea înțelegerii; această tăcere sau zare în care se naște gândul a fost denumită precuvânt. Experiența ne arată deci că „*din precuvânt începe gândul și în precuvânt se întoarce el, la capăt*”.⁶ Gândul devenit cuvânt sonor pare să fie mai concret și mai garantat; totuși, și el are nevoie de tăcerea confirmatoare. Înțeleptul antic Solon „*avea obiceiul să spună ca vorba să fie pecetluită de tăcere, iar tăcerea de timpul potrivit*”.⁷

⁵ Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 247

⁶ *Ibidem*, p. 245

⁷ Diogenes Laertios, *Viețile și doctrinele filozofilor*, („Bioi kai gnomai”), Cartea I, 58, cap. II, “Solon”, 10, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 131

O exemplificare grăitoare a acestei dialectici, a permanentei prefaceri a cuvântului în tăcere și a tăcerii în cuvânt sunt cărțile. Anticii au observat că „*muti magistri sunt libri*” („*Cărțile sunt dascăli muți*”). Cuvântul eternizat mut în carte a fost înainte un cuvânt sonor; însă cel sonor s-a născut din gândul mut. Dar în perspectiva viitorului, acest cuvânt mut al cărții – fost sonor, fost mut – pare nu mort ci numai adormit, ca frumoasa fermecată care se va trezi cu siguranță la sărutarea celui ce ia cartea în mână; dialectica sau eterna prefacere cuvânt-tăcere este evidentă. Prin ea, gândul filosofic se arată simultan tăcere și cuvânt. Cuvântul poate fi socotit totdeauna ambivalent, adică sonor fiind poate fi socotit mut, iar cel mut se subînțelege și sonor; căci gândirea este și ea o vorbire: „*chiar când nu vorbesc sonor, vorbesc cu mine despre ceilalți ... mă cuget totdeauna în relațiile cu ceilalți*”.⁸ Baza prin care cuvântul și tăcerea se identifică în adânc este misterul sensului și ființei ca mister al comuniunii, adică al vorbirii. Ființa și sensul însuși nu există și nu pot fi cugetate ca izolare ci ca relație: „*Misterul existenței e un mister al comuniunii, un mister comun, dar al unui comun interpersonal, în care persoanele nu sunt anulate ci fiecare spune ceva propriu alteia și așteaptă o spusă proprie a alteia*”.⁹ În adâncul subiectului cunoscător, cuvântul și tăcerea se constituie deci într-o spectaculoasă dialectică și permanentă transformare a cuvântului în tăcere și a tăcerii în cuvânt.

Dar chiar și în conlucrarea lor și în orice acțiune și prezență a cuvântului iasă în evidență și o anumită **ambiguitate a cuvântului**. Este foarte semnificativ și impresionant că această realitate nu este o descoperire modernă ci a fost just constatată și profund conștientizată

⁸ D. Stăniloae, *op.cit.*, p. 120

⁹ Idem, *ibidem*

Cuprins

1. Raportul filosofic dintre cuvânt și tăcere	7
2. Tăcerea: condiția spiritului, a gândirii, a înțelepciunii și a filosofiei	33
3. Tăcerea: izvorul, temelia și condiția cunoașterii în general.....	56
4. Tăcerea: garanția adevărului și a calității	73
5. Tăcerea: condiția cunoașterii superioare	93
6. Tăcerea: aprofundarea și abisul cunoașterii	100
7. Tăcerea: acumularea și creșterea cunoașterii	117
8. Tăcerea: plinătatea, misterul și inefabilul cunoașterii.....	130
9. Tăcerea: supremul cunoașterii	145